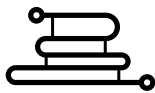

Biblioteka
KYKLOS

TIM press

Biblioteka

KYKLOS

Novi pogled na Heideggera

Mračna strana *Crnih bilježnica*

Zbornik radova

Uredili

Hašim Bahtijari

Goran Gretić

© TIM press d.o.o., Zagreb

tim.press@tim-press.hr

www.tim-press.hr

Sva prava pridržana

ISBN 978-953-369-014-8

Novi pogled na Heideggera

Mračna strana *Crnih bilježnica*

Zbornik radova

Uredili

Hašim Bahtijari

Goran Gretić

Zagreb, 2022.

Sadržaj

Nakladnička napomena 7

MARION HEINZ

GORAN GRETIĆ

Uvod: Nova rasprava o Heideggeru

(Tekst Marion Heinz s njemačkoga prevela Sabina Folnović Jaitner) 9

PRVO POGLAVLJE

HEIDEGGER I BITAK I VRIJEME

DANIEL MEYER

Narod i generacija u djelu *Bitak i vrijeme*

(S njemačkoga preveo Jasmin Jašaragić) 37

HASSAN GIVSAN

Osnivanje povijesti kao Heideggerova osnovna volja i

Heideggerova hermeneutika kao nasilje

(S njemačkoga prevela Sabina Folnović Jaitner) 55

CHARLES BAMBACH

Heideggerov Hölderlin nakon *Bitka i vremena*

(S engleskoga preveo Predrag Bejaković) 85

DRUGO POGLAVLJE

NACIONALSOCIJALIZAM, RASIZAM, ANTISEMITIZAM

DIETER THOMÄ

Koliki je antisemit bio Heidegger?

O *Crnim bilježnicama* i sadašnjem stanju kritike Heideggera

(S njemačkoga preveo Hrvoje Gračanin) 113

GORAN GRETIĆ

„Duhovni“ nacionalsocijalizam i odbacivanje humanizma

133

TOM ROCKMORE

Heidegger, misao i kontekst, ili *požidovljenje bitka*

(S engleskoga preveo Predrag Bejaković) 169

THOMAS ROHKRÄMER Heidegger, kulturna kritika i nacionalnjemačka ideologija (S njemačkoga preveo Hrvoje Gračanin)	193
ANTON M. FISCHER Čišćenje bitka od njegove najdublje izobličenosti ili nezadrživa likvidacija čovjeka u Heideggerovom mišljenju (S njemačkoga prevela Jasenka Kekić-Fess)	209

TREĆE POGLAVLJE
OD METAFIZIKE K METAPOLITICI

MARION HEINZ Povijest bitka i metapolitika (S njemačkoga preveo Predrag Bejaković)	247
EMMANUEL FAYE Kategorije ili egzistencijalije Od metafizike k metapolitici (S njemačkoga prevela Sabina Folnović Jaitner)	265
O autorima	283

Nakladnička napomena

U povijesti svjetske filozofije ne postoji filozof koji je poput Martina Heideggera izazvao i još uvijek izaziva rasprave i žustre polemike o vlastitoj teorijskoj ostavštini. Nakon objavljivanja *Crnih bilježnica*, rasprava o Heideggerovoj misli i djelu dobila je nove dimenzije, posebice u Njemačkoj i Francuskoj. U želji da i hrvatskim čitateljima omogućimo uvid u barem dio tih prijepora, odlučili smo objaviti ovaj zbornik o Heideggeru. Zamolili smo najpoznatije europske i svjetske autore da nam omoguće objavljivanje svojih najboljih radova o Heideggeru i da u kontekstu novootkrivenih i objavljenih *Crnih bilježnica* iznova progovore o filozofovoj ulozi u nastanku nacističke ideologije i njezinim učincima.

Charles Bambach, Emmanuel Faye, Anton M. Fischer, Hassan Givsan, Daniel Meyer, Tom Rockmore, Thomas Rohkrämer i Dieter Thomä poslali su nam svoje ponajbolje radove o Heideggeru i njegovim *Crnim bilježnicama*. Neki od tih tekstova prethodno su objavljeni u zbornicima na njemačkom i engleskom jeziku, a većina njih doručena je i prilagođena potrebama ovog izdanja. Hvala svim autorima na sudjelovanju. Posebnu zahvalnost upućujemo profesorici teorijske filozofije na Sveučilištu Siegen Marion Heinz i prof. Goranu Gretiću koji su nesebično pomogli u odabiru autora i tekstova, posredovali u dogovaranju te napisali nadahnuti uvod ovoga zbornika, kao i još po jedan autorski tekst.

Tekstove smo podijelili u tri cjeline, u nadi da ćemo tako čitatelju omogućiti da se Heideggerom i njegovom filozofijom bavi u skladu s vlastitim interesom, dajući prednost temama koje mu se čine zanimljivijima.

Prevoditi Heideggerova djela i tekstove o njemu poseban je izazov. Nadamo se da smo uspjeli pronaći toliko potrebnu ravnotežu između specifičnoga Heideggerova filozofskog izričaja i rješenja u kojima su ustrajali autori. Gdje god je to bilo moguće, citirali smo dijelove Heideggerovih knjiga objavljenih na hrvatskom.

UVOD

MARION HEINZ
GORAN GRETIĆ

Nova rasprava o Heideggeru

Nakon što su u ožujku 2014. javnosti predstavljena prva tri sveska¹ s tekstovima koje je sam Heidegger, zbog njihovog uveza, povremeno nazivao *Crnim bilježnicama*, povela se burna višemjesečna rasprava.² Suprotno onome što je izdavač možda očekivao od opisa ovih bilježnica, koje je najavio³ kao „sažete, važne uvide i iskustva [Heideggerovih] misaonih napora tijekom više od četiri desetljeća“, antisemitske i pronacionalsocijalističke izjave postale su skandaloznom Heideggerove filozofije. Ako je u središtu prethodne rasprave o Heideggeru, koja je započela s Guidom Schneebergerom, a nastavili su je prvenstveno Victor Fariás i Hugo Ott, bilo rasvjetljivanje Heideggerove političke upletenosti u nacionalsocijalizam i njezinih pokušaja prikrivanja, onda *Crne bilježnice* pokreću novu raspravu koja se uglavnom odnosi na njegovu filozofiju. Jer *Crne bilježnice* ne pružaju samo nove dokaze koji opovrgavaju „official story“⁴ jedne

1 Martin Heidegger, *Überlegungen II-VI (Schwarze Hefte 1931–1938)*, uredio P. Trawny, Frankfurt/M. 2014 (Cjelovito izdanje 94); *Überlegungen VII-XI (Schwarze Hefte 1938/39)*, uredio P. Trawny, Frankfurt/M. 2014 (Cjelovito izdanje 95); *Überlegungen XII-XV (Schwarze Hefte 1939–1941)*, uredio P. Trawny, Frankfurt/M. 2014 (Cjelovito izdanje 96). U ovom Zborniku djela Martina Heideggera u pravilu su citirana iz Cjelovitog izdanja (*Gesamtausgabe*) koje je objavio Verlag Vittorio Klostermann.

2 Usp. Pogovor urednika u: Heidegger, *Überlegungen II-VI* (Cjelovito izdanje 94), str. 529.

3 Martin Heidegger: *Gesamtausgabe. Ausgabe letzter Hand*, Verlagsprospekt zur Martin Heidegger *Gesamtausgabe*, Frankfurt/M. 2006, str. 6.

4 Michael E. Zimmerman, „The Thorn in Heidegger’s Side: The Question of National Socialism“, u: *Philosophical Forum* 20/4 (1989), str. 326–365. Di Cesare skicira „službenu verziju“ u: Donatella

kratke privrženosti nacionalsocijalizmu temeljene na otuđenju od svijeta koja nema filozofsku važnost. Prvenstveno, one dokazuju intrinzičnu povezanost Heideggerove filozofije s rasizmom, antisemitizmom i nacionalsocijalizmom, i samim time potkopavaju temelj okazionalističkih tumačenja. Zabrinutost Richarda Rortyja⁵, da je dokazivanje nacionalsocijalističkih, rasističkih elemenata ili struktura u Heideggerovoj filozofiji značilo biti kriv za zabludu *ad hominem*⁶, postaje zastarjela, a podržani su, barem u metodološkom smislu, napori Emmanuela Fayeja protiv razdvajanja političko-ideološke privrženosti narodnoj i nacionalsocijalističkoj politici Heideggera kao osobe i važnosti njegove filozofije. Jer ti tekstovi pokazuju, u dosad nepoznatoj gustoći i konkretnosti, da je za Heideggerovo razmišljanje o *Bitku i vremenu* odlučujuća upotreba takozvane povijesti bitka kao „idealnog“ prostora povijesti mišljenja i prostora historijske stvarnosti kao sveobuhvatnih obrazaca tumačenja. *Crne bilježnice* daju uvid u Heideggerovu „bivstveno-povijesno“ zasnovanu koncepciju o vezi između filozofije i politike; te razjašnjavaju posljedice koje ova koncepcija ima na sadašnji i budući politički poredak. U tim tekstovima Heidegger također razotkriva svoje doživljavanje društvene i političke stvarnosti i svoje pokušaje da se orijentira pomoću svoje filozofije i u svojoj filozofiji. Iritantno je što takozvana povijest bitka u *Crnim bilježnicama* predstavlja jedini, podjednako hermetičan i univerzalni spremnik tumačenja u koji ne ulazi nikakvo drugo znanje o empirijskom svijetu i koji bi trebao učiniti sve i svakoga, od najvišeg do svakodnevnog, razumljivim ili u krajnjoj mjeri smislenim; čija je interpretativna moć čak prikladna za davanje „bivstveno-povijesnog“ značenja i najbanalnijim činjenicama poput Heideggerova imena i mjesta rođenja.⁷ Prema tome, ti tekstovi ne samo da pružaju informaciju o tome kako se takozvana povijest bitka koristi za razumijevanje povijesti filozo-

Di Cesare, *Heidegger, die Juden, die Shoah*, Frankfurt/M. 2016, str. 19-21.

5 Richard Rorty, „Taking Philosophy Seriously“, u: *The New Republic*, 11. travnja 1988, str. 31-34

6 Usp. Tom Rockmore, Joseph Margolis (ur.), *The Heidegger Case. On Philosophy and Politics*, Philadelphia 1992; Richard Wolin (ur.), *The Heidegger Controversy: A Critical Reader*, New York 1991; u određenoj mjeri i Hans Sluga, *Heidegger's Crisis: Philosophy and Politics in Nazi Germany*, Cambridge 1993.

7 Usp. Martin Heidegger, *Anmerkungen I-V (Schwarze Hefte 1942–1948)*, ur. P. Trawny, Frankfurt/M. 2015 (Cjelovito izdanje 97), str. 54. „Sve mi je jasnije da će naša domovina, jezgra jugozapadne njemačke zemlje biti (seyn) povijesno rodno mjesto suštine.“

izražava, „ići s time u korak, to je 'politika' u najvišem i pravom smislu, tako da onaj tko ovdje nešto postigne, ne mora govoriti o političkom“. Istodobno, dok Heidegger preispituje *politiku* u njezinom autentičnom smislu, on ipak dovodi u pitanje i tradicionalno razumijevanje akademske filozofije. U *Crnim bilježnicama* piše kako se „metafizika postojanja ili tubitka mora produbiti i proširiti u skladu sa svojom najdubljom strukturom do metapolitike *povijesnih* naroda“. ⁵⁹ Takva metapolitička transformacija završava dubokim posljedicama za ono što Heidegger naziva *Das Ende der Philosophie* (kraj filozofije): *Moramo je privesti kraju i tako pripremiti nešto sasvim drugo – metapolitiku*.

Što Heidegger razumije pod „metapolitikom“ ipak nije nešto što bi u osnovici bilo „političko“. Suprotno tomu, to je dio Heideggerova vlastitog mitološko-logičkog koncepta grčko-njemačke veze koja će nadvladati nihilistički slijepi put kartezijanske moderne. Razradom teopoetske vizije o dolazećem Bogu koju je izgovorio Hölderlin, Heidegger se nada kako će pripremiti put za novi početak za razmišljanje. Vrlo rano u *Crnim bilježnicama* referira se na to nadajući se revoluciji kao „drugom početku“. ⁶⁰ Ali u zimskom semestru 1934./1935. godine – upravo u vrijeme kada je imao predavanja o Hölderlinu – iznenađeno se dosjetio fraze „der andere Anfang“ (drugi – u smislu različiti ili drugačiji – početak) koju je kasnije stalno koristio. ⁶¹ Što stvarno ovaj „drugi“ početak obećava, kao i u ranijem izlaganju o metapolitici, nika da nije do kraja razotkriveno. U jednom od svojih govora kao rektor i na predavanjima tijekom ljetnog semestra 1933., Heidegger pojašnjava kako je „temeljno pitanje filozofije“ *ferne Verfügung* (udaljeno određenje) odnosno „polemika o prvom početku“. ⁶² Heideggerovim riječima: „Početak još uvijek postoji kao daleko nastojanje koje seže u daleko doba prije naše zapadnjačke sudbine i okova njemačkog usuda.“ Vezana uz to, *ferne Verfügung* je i odluka o sudbini njemačkog naroda i njegovoj spremnosti da prihvati svoj „izuzetan, jedinstven zadatak među narodima“. I Heidegger dodaje: „Ova odluka [nije] prošlost; nije ostvarena, samo otkupljena i neispunjena – stoga joj povijesno razdoblje nije do raslo.“ U ljetnom semestru 1934. godine Heidegger govori o „nužnom

⁵⁹ Heidegger, *Überlegungen II–VI* (Cjelovito izdanje 94), str. 124, 115.

⁶⁰ *Ibid.*, str. 153–156; 173–178.

⁶¹ *Ibid.*, str. 246. To je prvi put da je Heidegger upotrijebio tu frazu koja je postala toliko važna za njegov *Denkweg* (put ili način razmišljanja).

⁶² Heidegger, *Sein und Wahrheit* (Cjelovito izdanje 36/37), str. 270, 6, 273f; 268. Heidegger, *Reden and andere Zeugnisse eines Lebensweges* (Cjelovito izdanje 16), str. 110f, 114.

šoku preokrenute logike“ koji se proteže daleko izvan formalne logike kako bi se dotaknulo same temelje razmišljanja. Takav „preokret logike predstavlja temelj promjene u samom našem tubitku ili postojanju, [...] promjenu koja označava neophodnost našeg povijesnog zadatka“.⁶³ Tijekom tih ranih godina nacionalsocijalističkog režima, Heidegger nikad ne razmatra kako bi mogla izgledati metapolitika, iako ostaje usko vezan uz mogućnost novog prilagođavanja jeziku kao ispravnom putu za preispitivanje historicizma *Daseina* (opstanka ili tubitka) s obzirom na *Seynsgeschichte* (supovijest). U tom kontekstu, odlučnu ulogu imaju i referiranje na Hölderlina u *Crnim bilježnicama* i predavanja o Hölderlinu tijekom zimskog semestra 1934./1935.

U prvom nizu predavanja o Hölderlinu, Heidegger navodi kako je „pjesništvo iskonski jezik nekog naroda“.⁶⁴ U tim predavanjima Heidegger također dovodi poeziju u vezu s autentičnom odlukom koja se odnosi na *Volk* i izravno ga smješta u područje metapolitike. Sada se podrazumijeva kako je autentična misija Nijemaca obveza iskusiti „nevolju“ koja pogađa *Volk* u uvjetima bijega i odsutnosti bogova. Prilagođavajući se dubini potrebe, pjesnik se izlaže nadmoćnoj snazi *Seyna* u njegovoj povijesnoj konfiguraciji. To znači da pjesnička riječ nastavlja put kao „izloženost bytku i kao to, ono je temeljno događanje čovjekova povijesnog opstanka“.⁶⁵ Poezija nalazi i tvori zajednicu; pa predstavlja „istinsko okupljanje pojedinaca u izvornu zajednicu“. Izvan navedenog, poezija se javlja kao „osnovni događaj bitka kao takvog“. Okupljanjem pojedinaca u zajednicu i kroz nju, poezija usklađuje *Dasein* prema njegovom izvornom historicizmu i time ga promiče u istinu o povijesnoj bitnosti. U predavanjima posvećenima Hölderlinu, povijesnost naroda shvaća se s obzirom na povijesnu odluku s kojom se suočava: hoće li se otvoriti pjesničkoj snazi Hölderlinove riječi. Ali ova je riječ, naprotiv, stvorena uslijed *svete žalosti zbog bijega bogova* koja čeka na njihov povratak. U prilagođavanju Hölderlinovoj pjesničkoj riječi, Heidegger kaže kako je time „naš povijesni opstanak stavljen u najvišu nevolju i u odluku [...]“. Za njega: „Radi se o istinskoj pojavi ili ne-pojavi Boga u bitku naroda iz prešnosti njegova bytka i za taj bytak. To pojavljivanje mora postati temeljni događaj.“⁶⁶ U ovoj posljednjoj rečenici vidi se koliko se snažno Heidegger udaljio od formalno-indikativne

63 Heidegger, *Logik als die Frage nach dem Wesen der Sprache* (Cjelovito izdanje 38), str. 1 i 11,

64 Heidegger, *Hölderlinove himne „Germanija“ i „Rajna“*, *ibid.*, str. 65.

65 *Ibid.*, str. 33.

66 *Ibid.*, str. 126.

analize tubitka u *Bitku i vremenu* u angažiranu, poticajnu metapolitiku povijesnog bića koju je preuzeo od Hölderlina.

Ponekad se ta predavanja mogu čitati gotovo poput poziva za učlanjivanje u Nationalsocijalističku stranku. Iako se, istini za volju, Heidegger nije previše brinuo za svakodnevni jednostavni rad stranačke politike. Naprotiv, njegov je metapolitički cilj mnogo više od eshatološke raznolikosti. U ovim ranim predavanjima i u *Crnim bilježnicama* iz ovog razdoblja ne nalazimo nijedan od najgrubljih napada poput „Weltjudentum“ (svjetskog židovstva) i jüdische „Selbstvernichtunga“⁶⁷ (židovskog „samouništenja“). Unatoč tomu, nalazimo brojne izraze o statusu Njemačke kao odabrane nacije i države koja treba ostvariti „svjetski čas našega naroda“, što savršeno obilježava Heideggerov helingratovski ideal *tajne Njemačke*.⁶⁸ Upravo ta vizija tajnog njemačkog zadatka i misije nadahnjuje i rana predavanja o Hölderlinu i *Crne bilježnice*. Štoviše, u svom prihvaćanju njemačke iznimnosti i izabranog naroda, Heidegger koncipira odluku koju mogu donijeti samo Nijemci. Zapisi iz tog razdoblja sadrže uporan naglasak na buđenje njemačkog naroda za ostvarenje njegovog zadatka i poslanja (*Auftrag und Sendung*). Njihov ton istodobno je eshatološki i mesijanski. Hölderlin je odabran iz cijelog mnoštva mogućih njemačkih autora ili filozofa kao vjesnik toga nadolazećeg mesijanskog *Wandlunga*, jer u svojim pjesmama najavljuje put i mogućnost drugog početka. Tako Heidegger napominje: „Hölderlin je početak“; on je „odluka naše povijesti“.⁶⁹ Ono što Hölderlina čini pjesnikom povijesti bitka je to što samo on čuje zapovijed „Bitak, ‘naš’ bitak, izvornije opjevati“.⁷⁰ Heidegger smatra kako je Hölderlin jedini koji napisao stihove za „obraćanje [...] dubljim korijenima“ u kojima „bitak postaje pjesma“. I ovdje, kao i uvijek, za Heideggera, to izražavanje bitka u pjesmi jedino mogu ostvariti Nijemci jer „samo Nijemac može bitku u pjesmi i riječi dati novu izvornost“. U toj jedinstvenoj sposobnosti Nijemaca da čuju daleki poziv za spašavanje Zapada, Heidegger pronalazi istinsku misiju *Volka*.

Tijekom ranog razdoblja svog entuzijazma za nacionalsocijalizam (1933.–1934.), Heidegger stalno ponavlja: „Svijet je u fazi preustroja, čo-

67 Heidegger, *Überlegungen XII-XV* (Cjelovito izdanje 96), str. 243, 262.; Heidegger, *Anmerkungen I-IV* (Cjelovito izdanje 97), str. 20.

68 Heidegger, *Hölderlinove himne „Germanija“ i „Rajna“*, *ibid.*, str. 45; Heidegger, *Überlegungen II-VI* (Cjelovito izdanje 94), str. 109.

69 Heidegger, *Überlegungen II-VI* (Cjelovito izdanje 95), str. 378, 182, 387.

70 Heidegger, *Überlegungen II-VI* (Cjelovito izdanje 94), str. 27, 14-15.

vjek se budi.⁷¹ Taj izljev energije ispunjen je osjećajem revolucionarne revnosti koja prožima i njegove političke govore i predavanja. Nakon njegova odlaska s funkcije rektora, ton postaje dramatično mračniji. Sada Heidegger piše u više apokaliptičnom tonu: „Svijet se raspada; zemlja je polje razaranja. Nitko ne misli što znači bitak.“⁷²

Iz tog osjećaja pogibeljnog stanja svijeta može se početi razumijevati Heideggerov govor o gubitku bogova i potrebi da se pripremimo za njihov dolazak. U ovakvom raspoloženju profesionalnog neuspjeha i osobnog razočaranja, Heidegger se okreće „najvećoj opasnosti novonastale poezije“ za koju se nada kako može omogućiti „skok u događaj“.⁷³ Esej o umjetnosti iz 1935. nudi skicu onoga kako bi taj skok mogao izgledati. Ono što ovdje izaziva pozornost je koliko je Heidegger odmakao od tumačenja *Daseina* i njegove povijesnosti u *Bitku i vremenu*. Jer u 74. poglavlju tog rada Heidegger je ustrajao u tome kako je zadatak filozofa u analiziranju *Daseina* dati formalnu naznaku *Dasein*ovih strukturnih odabira. Usprkos svemu, tvrdio je: „Za što se tubitak uvijek *faktično* odlučuje, egzistencijalna analiza načelno ne može razmatrati.“⁷⁴

Dok je Heidegger historicizam *Daseina* smjestio unutar holderlinovske naracije povijesti određene *bijegom i dolaskom bogova*, sada ipak počinje shvaćati koliko je temeljito neadekvatan i neoriginalan njegov raniji rad. Stoga u *Crnim bilježnicama* kritizira konceptualnu strukturu *Bitka i vremena* kao „nedovoljno originalnu i potrebnu – nego površno formalno i pogrešno stremljenje ‘znanosti’“.⁷⁵ Štoviše, Heidegger smatra kako njezin ton ostaje „nedostatan i otpočетка nedovoljan“. Ono što je možda najgore od svega bilo je njegovo prihvaćanje ukočenoga i formalnog akademskog jezika kojim je svoje fenomenološke uvide predstavio u obliku teza. Za izvornije razumijevanje povijesti bilo je nužno radikalno preispitivanje jezika. Da bi pjesnik sastavio „pjesmu o svijetu“ potrebno je „pisati izvorniju poeziju“.⁷⁶ Kako to Heidegger vidi, sada prava zadaća postaje „razmotriti postavljanje bitka u tubitak kroz stvarno pitanje suštine jezika“. I upravo se ovdje u Heideggerovom radikalnom promi-

71 *Ibid.*, 63, 26, 31, 38; Heidegger, *Sein und Wahrheit* (Cjelovito izdanje 36/37), str. 271.

72 Heidegger, *Überlegungen II-VI* (Cjelovito izdanje 94), str. 218, 210.

73 *Ibid.*, str. 216.

74 Heidegger, *Bitak i vrijeme*, *ibid.*, str. 435.

75 Heidegger, *Überlegungen II-VI* (Cjelovito izdanje 94), str. 96.

76 Martin Heidegger, *Gedachtes*, P.-L. Coriando (ur.), Frankfurt/M. 2007 (Cjelovito izdanje 81), str. 128; Heidegger, *Überlegungen II-VI* (Cjelovito izdanje 94), str. 27, 11.

šljanju jezika najsnažnije očituje utjecaj Hölderlinove riječi. Jer ono što proizlazi iz susreta s Hölderlinom nije ništa drugo nego prekretnica na Heideggerovu misaonom putu. Ubrzo nakon predavanja o Hölderlinu iz zimskog semestra 1934./1935. Heidegger se posvećuje projektu o podrijetlu umjetnosti koji definira *suštinu umjetnosti kao poezije* pri čemu se *suština poezije* podrazumijeva kao „temelj istine“.⁷⁷ Čitav mit prvog i drugog početka strukturiran je prema Hölderlinovom stavu o bogovima. Ali u još konkretnijem smislu, Hölderlinov se utjecaj izravno pokazuje u Heideggerovu odlučnom odmaku, kako od jezika u raspravama iz *Bitka i vremena* tako i od profesorskog tona s predavanja. Rezultat je novi jezik filozofskog izražavanja obilježen poetskim prizvukom. Tako u *Prilozima filozofiji* nalazimo kako Heidegger nastoji iznaći novu frazu za pisanje o *Ereignisu* (događaju), onaj koji je filozofski rigorozan, iako teži vlastitom stilu Hölderlinove *tajne*.

Dok Heidegger priprema sebe i svoje čitatelje na pravu revoluciju u jeziku, okreće se dobro poznatom izvoru. Ovdje je „Hölderlin“ u funkciji ne samo kao ime pjesnika ili njemačkog heroja oblikovanog prema odlučnosti tubitka u 74. poglavlju *Bitka i vremena*. Štoviše, Hölderlin za Heideggera postaje naziv za neizražene mogućnosti jezika – a to naravno znači samo njemačkog jezika. Takva mogućnost proglašava i najavljuje dolazak povijesno-sudbinske metapolitike njemačkog naroda kojom se stvaraju uvjeti za pripremu drugog početka. Ovdje treba uzeti u obzir filozofsko-poetski iskaz iskupljenja o povijesti Zapada – onaj gdje je u pitanju ne samo autentična povijesnost tubitka, nego i sudbonosne metapolitike tajne Njemačke. S jedne strane to je Heideggerova vlastita verzija onoga što Karl Löwith u svojoj studiji o tadašnjoj zapadnjačkoj filozofiji naziva *Heilsgeschichte*, tumačenje povijesti koja se sudbinski shvaća kao povijest koja završava spasenjem ili otkupljenjem. Za Heideggera, ipak, ta se povijest javlja u formi mita – ili, točnije, mitopoetičke vizije njemačkog *Sonderweg*a (posebnog načina) koji je naznačio Hölderlin i koji su dopunili Norbert von Hellgrath i George Kreis. To je mit o sudbini koji Heidegger veže uz Hölderlinovo ime, što čini njegov posljednji rad toliko provokativnim – i tako opasnim. Jer ovo što je ovdje najavljeno nije samo tumačenje ili komentar spisa o Hölderlinu, već mitopoetička objava u vezi sa „sudbinom buduće povijesti Nijemaca“.⁷⁸ Ovo je veoma odmaklo

⁷⁷ Martin Heidegger, *Doba slike svijeta*, prev. Boris Hudoletnjak, Studentski centar Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 1969.

⁷⁸ Heidegger, *Erläuterungen zu Hölderlins Dichtung* (Cjelovito izdanje 4), str. 150.

od rasprava o historicizmu u *Bitku i vremenu*. Ton je sada i mesijanski i ispunjen jezikom iskupljenja. Na tragu *Crnih bilježnica*, ovu raspravu o njemačkoj iznimnosti može se čitati kao povezanu s diskursom koji podrazumijeva rasnu isključivost i neprijateljstvo. Ovdje Heidegger misli na Židove ne samo kao *das Fremde* (nešto strano), nego kao i na sudionike agenata provokatora u „nadjačavanju života kroz intrige“.⁷⁹ Za Heideggera, to je židovska sklonost za „život sa svojim razvijenim talentom za računanje“ koji vodi do „gubitka povijesti“. Kako to Heidegger razumijeva, židovska *Begabung* (nadarenost) za povijesno-tehničko planiranje i računanje pridonosi „konačnoj pobjedi spletke nad povijesti“ i time dovodi do „iskorjenjivanja svih bića iz bitka“.⁸⁰ To nije samo popratni učinak prisutnosti židovskih prevara u poslovima suvremene trgovine; to je ništa manje nego vlastita židovska „‘zadaća’ u svjetskoj povijesti“. Heidegger nas uvjerava kako „pitanje uloge svjetskog židovstva nije rasno, već metafizičko pitanje“ koje se tiče uloge Židova u svjetskoj povijesti. Određujući svoju brutalnu antisemitsku kritiku kao „metafizičku“, a ne „rasističku“, Heidegger vjeruje kako još uvijek može očuvati otkupiteljsku ulogu Nijemaca u svjetskoj povijesti kao onaj odabrani narod koji jedini može čuti odjeke početka civilizacije iz doba antičke Grčke. Ono što ovdje postaje kobno jest kako se Heideggerovo iskrivljeno čitanje židovske „‘zadaće’ u svjetskoj povijesti“ sada vezuje uz tumačenje židovskog „samouništenja“ u kojem Židovi postaju sudionici u vlastitom samouništenju.⁸¹

Ukoren zbog Hölderlinovih *Böhlendorff-Brief* (pisma Böhlendorffu), Heidegger proglašava „preispitivanje Nijemaca u odnosu na svjetsku povijest“ kao sučeljavanje s prvim grčkim početkom.⁸² Heidegger smatra kako takvo sučeljavanje služi kao način za sprečavanje židovskog preuzimanja planeta zahvaljujući njihovim spletkama i talentu za računanje. Ovim odlučujućim pomakom prema sudbinskoj metapolitici Nijemaca kao narodu odabranom za spasenje zapadnjačke civilizacije, Heidegger napušta fundamentalno-ontološku analizu *Daseina* u *Bitku i vremenu*. Odsad se povijesnost čita kroz *Geschick* (usud), a strukturalna analiza *Daseina* zamijenjena je razmišljanjima o *supovijesti* i odgovarajućem životnom poslanju Nijemaca na Zapadu. Štoviše, Hölderlin odobrava potez da se Njemačkoj dodijeli zadatak spašavanja Zapada.

79 Heidegger, *Überlegungen XII-XV* (Cjelovito izdanje 96), str. 56–57.

80 *Ibid.*, str. 243.

81 Heidegger, *Anmerkungen, I-V* (Cjelovito izdanje 97), str. 20.

82 Martin Heidegger, *Heraklit*, M. S. Frings (ur.), Frankfurt/M. 1979 (Cjelovito izdanje 55), str. 181; Arnulf Heidegger (ur.), *Martin Heidegger/Kurt Bauch Briefwechsel*, Freiburg 2010, str. 84.

računskoj darovitosti“ ili „spretnost računanja i muljanja i miješanja-premještanja“, odnosno sve se te trivijalnosti i vulgarnosti o takozvanim „Schacherjuden“ nalaze sasvim lijepo sabrane i odgovarajuće komentirane već kod R. Wagnera.

Ali kad se već govori o utjecajima, sa sigurnošću se može reći da Heidegger sasvim očito nije bio pod utjecajem druga dva njegova značajna filozofska suvremenika. Oni su upravo u njegovo vrijeme napisali puno toga bitnog i dubokoumnog o Nijemcima, Židovima i Grcima, čak su se njihovi uvidi u nekim aspektima preklapali s Heideggerovim. Tu se misli na radove H. Cohena i F. Rosenzweiga. Međutim bilo bi po svemu sudeći sasvim uzaludno žaliti za nedostatkom njihovog utjecaja, jer bjelodano se radilo o potpuno oprečnim i nepomirljivim razlikama među njima u poimanjima izvora, razvoja i biti duha Europe, kršćanstva i uloge Njemačke.

Heidegger se u *Crnim bilježnicama* dosta bavi i problemom boljševizma koga izjednačava sa svjetskim židovstvom, ali, nažalost, ni to nije bilo osobito originalno, jer o svemu tome već može puno toga pročitati kod Hitlera i raznih ideologa NS-režima, svakako u jednome drukčijem vulgarno-propagandističkom jeziku. Pritom se s velikim čuđenjem mora ustanoviti u kojoj se mjeri Heideggerovo vlastito shvaćanje nacionalsocijalizma poklapa sa specifično Hitlerovim pogledima i kako on izričito odobrava upravo posebne Hitlerove postupke i postignuća. Tako Heidegger na primjer hvali i njegovu „genijalnu politiku“ izbjegavanja rata na više frontova!⁵⁹

Svakako bi bilo neophodno i izazovno reći nešto više o Heideggerovom shvaćanju boljševizma općenito, ali to prelazi granice ovog rada. No ipak valja učiniti jednu malu, ali znakovitu napomenu, naime na jednom mjestu Heidegger kaže kako se on bavio Rusijom od 1908./1909., ali da to nije imalo ništa zajedničkog s politikom. Pogledajmo kako Heidegger, nakon 30 godina bavljenja Rusijom, vidi aktualne odnose u Rusiji, koja je postala boljševističko-komunistička. Prvo, to je značilo, prema Heideggeru, da je Rusija putem židovskog duha bila otuđena od vlastite biti. Prava, navlastita Rusija, naglašava Heidegger češće, upravo je po svojoj biti bila duboko strana marksizmu-komunizmu. Ta je tvrdnja bez dvojbe empirijski i neposredno sasvim uvjerljiva, budući

59 Usp. Marion Heinz, „ Die geheime Briefe“ u: *Hohe Luft*, 3 (2015) u kojima je dokumentirano u kojoj se mjeri Heidegger bio strastveni čitatelj Hitlerovog djela *Mein Kampf* te da je smatrao Hitlera karizmatičnim vođom koji je posjedovao nepogrešivi „politički instinkt“.

da niti utemeljitelji niti većina dotadašnjih glavnih i najutjecajnijih zagovornika tog učenja nisu bili Rusi! Upravo obrnuto, jedan od prvih i najutjecajnijih Marxovih kritičara, s kojim je još Marx vodio žestoke rasprave, bio je Rus Bakunjin. Inače, Heidegger opetovano ističe, kao svoj navodno originalni uvid i spoznaju, kako boljševizam nije ni azijski ni slavenski već „proizlazi iz zapadnjačko-zapadne, novovjekovne racionalne metafizike“.⁶⁰ (To su opetovano tvrdili mnogi marksisti, posebno Engels i tzv. zapadni marksisti te Lenjin!) Iz toga onda po Heideggeru upravo i slijedi da nema nikakve nužnosti „iz povijesnosti-bitka za sukobljavanje između onog njemačkog i ruskog“.⁶¹ Osim toga, nastavlja Heidegger, postoje i bitne sličnosti između onog njemačkog i ruskog, ali se ti stavovi, kao što je to, nažalost, vrlo često slučaj u tekstu *Crnih bilježnica*, dalje ne obrazlažu. Doduše, Heidegger nam ipak priopćava da je „neotkrivena tajna onog ruskog“ položena iza svake metafizike i kršćanstva, i to u „misaonom iskazu o provaliji bitka“?!⁶²

Čini nam se da se s pravom može biti iznenađen misaonom nedostatnošću i osebjunom manirističkom površnošću takvih stavova, tj. metafora, posebno s obzirom na značenje, dubinu i dalekosežnost same teme. Usput valja napomenuti da su 1913. u Njemačkoj objavljeni *Politički spisi* Dostojevskog, u kojima se nalazi puno dubokoumnih i dalekosežnih promišljanja odnosa Njemačke i Rusije, o različitostima, sličnostima i povezanostima povijesti kultura oba naroda. O tim se tekstovima Dostojevskog u tadašnjoj intelektualnoj i kulturnoj javnosti njemačke intenzivno raspravljalo. Nažalost, o lektiri Dostojevskog ne postoji bilo kakva uputa u Heideggerovim tekstovima, mada je sasvim nesporno da je on poznavao i koristio te tekstove. Konačno, na njegovom su radnom stolu u Freiburgu 1919. stajale slike Pascala i Dostojevskog!

Ovdje valja, makar u najkraćim crtama, ukazati na sljedeći sadržajni sklop: sva prethodno navedena Heideggerova razmatranja pitanja političke filozofije, kao i niz svjetonazorskih i ideologijskih pitanja, u prvom redu predstavljaju iznenađenje u smislu sadržajno-problemskog novuma Heideggerovih *Crnih bilježnica*, odnosno općenito Heideggerovog mišljenja. Novost se iskazuje kako s obzirom na kvantitetu takvih razmatranja, tako s obzirom na njihovu konzervativno-nacionalnu radikalnost, kao i na njihov otvoreni anti-rimsko-romanski-zapadnjački

60 Heidegger, *Überlegungen XII* (Cjelovito izdanje 96), str. 25.

61 Heidegger, *Überlegungen XIII* (Cjelovito izdanje 96), str. 125.

62 Heidegger, *Überlegungen XII* (Cjelovito izdanje 96), str. 26.

resantiman. Međutim takva stajališta sama po sebi nisu ništa posebno novo za dio njemačke duhovne tradicije prve polovice 20. stoljeća, a sadržajna cjelina tih konzervativno-nacionalnih tema označava se pojmom „konzervativna revolucija“ (rodonačelnik termina je T. Mann), a obuhvaća niz vrlo poznatih znanstvenika i intelektualaca tog doba. Jedan od značajnih tekstova tog pokreta bila je velika i znamenita rasprava T. Manna *Razmatranja nepolitičnog čovjeka*,⁶³ objavljena 1918. Upravo se zato pokazuje kako je kod razmatranja Heideggerovih *Crnih bilježnica* neophodno povijesno-kritički razmotriti i Heideggerov odnos spram tog teksta T. Manna. Tu se radi o po mnogo čemu izuzetnom tekstu u okviru opusa T. Manna, vrlo složenom i višeslojnom tekstu koji zasigurno ne sadrži uobičajene teze pokreta „konzervativne revolucije“, dapače, i niz sasvim oprečnih. Mann nastupa, na prvi pogled i naizgled, kao radikalni konzervativno-nacionalni kritičar ideja prosvjetiteljstva, Francuske revolucije, općenito rimsko-romanske, zapadne civilizacije, koja je specifično oblikovana u liku modernog francuskog literata-intelektualca, paradigma je bio njegov brat Heinrich Mann, kao i E. Zola. Pojmu civilizacije suprotstavlja se njemačko-germanski pojam kulture i njegovo organsko-povijesno shvaćanje pojedinca uklopljenog u dotičnu povijesnu zajednicu. Za T. Manna, paradigmatični predstavnici te njemačke duhovno kulturne tradicije bili su Schopenhauer, Nietzsche i Wagner, glavni predstavnici jednog u biti nepolitičkog naroda, a naspram zapadnjačke civilizacije Francuza i Engleza. Osim toga, Mann se u svojim nepolitičkim razmatranjima iscrpno bavi pitanjem humanizma, njegove rimsko-romanske povijesti i modernog značenja, zatim pitanjima pojma zapadnjačkog liberalizma, uloge i položaja individua, ljudskih prava, pojma države i njezinog liberalno-demokratskog ustrojstva, koji se promatrano iz njemačkoga duhovno-kulturno-povijesnog obzora pokazuju kao nešto potpuno promašeno i dekadentno. U svakom slučaju, nešto potpuno neprihvatljivo i inferiorno naspram duhovno-povijesnog utemeljenja i poslanstva, uloge njemačke kulture. Mann se isto tako intenzivno bavi pitanjima uloge i značenja Rusije te, iznenađujuće, već onda pokazuje veliko zanimanje i određene simpatije za Oktobarsku revoluciju. Međutim i prije svega on se s entuzijazmom i velikim poštovanjem bavi i analizira veliku rusku književnost: zanimaju ga Turgenjev, Dostojevski i Tolstoj, ali, dakako, posebno se bavi genijem Dostojevskoga i njegovoga dominantnog značenja u poimanju

63 T. Mann, *Razmatranja nepolitičnog čovjeka*, Disput, Zagreb, 2018.

– ne ipak, poput Hölderlina, kao pjesnik s „mirazom opčinjavajućeg ushita“, nego kao misaoni priprematelj terena.³⁸

Čak i ako bi novi početak trebao proizići iz nacionalnjemačke tradicije i njemačkog tla, Heidegger – kao i čitav nacionalnjemački pokret – nije veličao glas naroda; naprotiv, aristokracija duha trebala bi prepoznati, dovesti do izražaja i širiti bit nacionalnjemačke egzistencije. Dragovoljno prihvaćanje od naroda bilo je bitno za stvaranje zajedničkog uvjerenja, ali, prema Heideggeru, razvoj k tomu mogao se pokrenuti samo na hijerarhijsko-autoritaran način. Dijelio je mišljenje s Carlom Schmittom kako narod valja dovesti do toga da „ispravno spozna, ispravno oblikuje i ispravno izrazi“³⁹ vlastitu volju. U tom je smislu Heidegger kao rektor inicirao kampove za sveučilišne predavače i prikladne studente u kojima bi se poticala prava vrsta filozofsko-političke misli. Ovdje bi se stvorila elita drugog stupnja – ne pojedinci koji bi misli mogli dati novi smjer, nego umnažatelji za širenje novog oblika postojanja. U širem smislu on je u tome vidio i stvarnu zadaću sveučilišta – ono se ne bi smjelo ograničiti na širenje specijalističkog znanja i osposobljavanje za struku, nego bi prije svega trebalo predvoditi njemački narod u njegovu novom početku. Prema Heideggeru, masa stanovništva težila je sebe uklopiti u površnu egzistenciju sigurnosti i udobnosti; stoga je bila potrebna elita da ih prisili na prihvaćanje duhovnih realiteta ljudskog postojanja u Heideggerovu smislu. Ovakav način razmišljanja – koji je pokazivao afinitete prema Goebbelsovu uvjerenju da pravi političar, poput umjetnika, „mora oblikovati čvrstu i uobličenu tvorevinu naroda od sirove građe mase“⁴⁰ – doveo je do toga da se, kad se slijede velike vizije, zanemaruju svakodnevne potrebe ljudi.⁴¹ Stoga čak ni za vrijeme rata konkretna stradanja naroda nisu dobivala pozornost.

Heidegger je 1933. godine bio pun nade. Nije samo, sasvim prozaično, očekivao punu zaposlenost, nego i „stvaranje nacionalne zajednice“, „*pridolaženje* naroda iz njegove ukorijenjenosti i državnog preuzimanja vlastitog mandata“ te, naposljetku, „povijesnu veličinu naroda u ostvarenju i oblikovanju sila bitka“.⁴² Sve to trebala je, uz po-

38 *Ibid.*, str. 230.

39 Carl Schmitt, *Die geistesgeschichtliche Lage des heutigen Parlamentarismus*, 2. izdanje, Berlin 1926, str. 37. Hvala Martinu Thoemmesu za ovu bilješku.

40 Vidi u: Hildegard Brenner, *Die Kunstpolitik des Nationalsozialismus*, Reinbek 1963, str. 178 i d.

41 Heidegger, *Überlegungen II-VI*, (Cjelovito izdanje 94), str. 338.

42 *Ibid.*, str. 136.

držku Heideggerova duhovnog vodstva, provoditi intelektualna elita umnažatelj u okvirima sveučilišta koje u budućnosti ne valja promatrati poglavito kao mjesto za izobrazbu specijalista, nego kao promicatelja promišljanja o bitku i poslanju njemačkoga naroda.

Ova je vizija očito ubrzo morala doživjeti brodolom. Poredak se rado kitio imenom slavnog filozofa, ali mu nije dao samostalan utjecaj. Za svoje ideološko usmjerenje Heideggera nisu trebali, dok je znanost prije svega trebala služiti jačanju države na praktično orijentiran način. Heidegger se najprije pokazao razočaran studentima, a potom – već u prosincu 1933. – Sveučilišnim sektorom u cjelini.⁴³ Došao je do uvjerenja da Sveučilište nema snage za reformu te je svoje rektorstvo opisao kao „propalu godinu“. S novim poretkom, kako je naknadno tvrdio, nije raskinuo, ali je sve češće iskazivao kritiku. Takozvana organska misao činila mu se sada zbrkanom, te je kritizirao rasni nauk kao odveć materijalistički.⁴⁴ Osim toga, distancirao se i od nacional-njemačke misli u Trećemu Reichu budući da je ona veličala postojeću nacionalnost umjesto da propagira viši oblik njemstva.⁴⁵ S pravom je prepoznao da unatoč ideologiji „krvi i tla“ nemilosrdna modernizacija napreduje; „provodi se urbanizacija i uništavanje sela i seoskoga gospodarstva u razmjerima kakve donedavno nitko nije mogao ni zamisliti“.⁴⁶ I prepoznao je da nacistička kulturna politika nije poticala potragu za novim početkom, nego je trebala kontrolirati stanovništvo. Kultura je funkcionirala, tako je mislio od sredine 1930-ih godina, kao „privjesak tehnologiji“ i služila je „sustavnom zaglupljivanju“, kao „zabavljaštvo“ i „umijeće laganja“.⁴⁷

Heidegger je naposljetku cijelu svoju kritiku nacionalsocijalizma sveo na jednu točku – makinaciju. Instrumentalni razum i tehnologija, želja za sigurnošću, udobnošću i privrednim rastom, hlepnja za kontrolom i iskorištavanjem prirode, volja za moći i sve veća individualizacija u kojoj sepstvo vidi vlastiti interes nasuprot ostatku svijeta – sve se to događa u vladavini makinacijâ koju Heidegger kasnije naziva postavom (*Gestell*). Od sredine 1930-ih godina Heidegger nacionalso-

43 *Ibid.*, str. 116, 128, 150 i d., 154 i d.

44 *Ibid.*, str. 142 i d.

45 Heidegger, *Überlegungen II-VI* (Cjelovito izdanje 95), str. 299 i d.

46 *Ibid.*, str. 361.

47 Heidegger, *Überlegungen II-VI* (Cjelovito izdanje 94), str. 365 i 381; Martin Heidegger, *Überlegungen XII-XV (Schwarze Hefte 1939–1941)*, priredio P. Trawny (Cjelovito izdanje 96), Frankfurt/M. 2014, str. 192 i 229.

cijalizam više nije doživljavao kao raskid s takvim stajalištem koji je po njemu dominirao prvenstveno Zapadnom Europom i Sovjetskim Savezom, nego kao još jednu varijantu makinacije. Prema Heideggeru, nacionalsocijalizam se promijenio u „racionalsocijalizam“ koji je kalkulirao još samo u smislu politike moći.⁴⁸ To je uvelike uništilo neposredno očekivanje novog početka koje je isprva postojalo.

Za razliku od nacističkog militarizma, početak je rata samo potvrdio Heideggerov pesimistički pogled na stvari. Istina, bio je pun divljenja za vojničku hrabrost i spremnost za akciju, ali nije očekivao da će rat potaknuti bilo kakav pozitivan razvoj. Ako čovječanstvo nije postalo mudrije zahvaljujući Prvome svjetskom ratu, mislio je, zašto bi ga onda drugi rat učinio takvim? Čak i kada bi se pobjednička Njemačka uspjela proširiti, za njega se postavljalo pitanje hoće li takav imperijalizam dovesti do gubitka njemačkog identiteta i zajednice.⁴⁹ Nacionalnjenjačka čežnja za homogenom narodnom zajednicom bila mu je važnija od nadanja u smislu politike moći.

Međutim kritika nije značila protivljenje. Heideggerovo je početno oduševljenje zamrlo, ali je umjesto toga razvio uvjerenje da je nacionalsocijalizam nužan korak u povijesti bitka. Kršćanski ili konzervativno motiviran otpor bio je za njega ne samo besmislen, nego čak i štetan, budući da je trebalo prihvatiti i pospješiti povijesnu nužnost da bi se u njoj i kroz nju tražile mogućnosti novoga početka.⁵⁰ Za njega nacionalsocijalizam više nije utjelovljavao „mogućnost drukčijeg početka“, nego najradikalnije „dokončanje modernog vremena“. „Za dokončanje“, rekao je 1938./1939. godine, „potrebna je odlučnost povijesno-tehnološkog u smislu posvemašnje ‘mobilizacije’.“⁵¹

Heidegger je tako spoznao svoju zabludu u tome što je u nacionalsocijalizmu vidio „novi početak“. U svojem je prvotnom oduševljenju doživio razočaranje, ali sada je nacionalsocijalizam vidio kao nužan uzmah modernih makinacija, budući da je tek u njihovu pot-

48 Heidegger, *Überlegungen XII-XV* (Cjelovito izdanje 96), str. 195. Vidi i prethodno Heidegger, *Überlegungen II-VI* (Cjelovito izdanje 94), str. 363, 420, 427; Heidegger, *Überlegungen II-VI* (Cjelovito izdanje 95), str. 392. Usp. također Heideggerovu istovremenu kritiku *Radnika* Ernsta Jüngerera (Martin Heidegger, *Zu Ernst Jünger*, priredio P. Trawny [Cjelovito izdanje 90], Frankfurt/M. 2004, str. 223–232).

49 Heidegger, *Überlegungen VII-XI* (Cjelovito izdanje 95), str. 188 i d.; vidi i str. 50 i d., 113, 131, kao i 141 i d.

50 *Ibid.*, str. 472 i 211.

51 *Ibid.*, str. 408.

punom oblikovanju mogao nastupiti apokaliptični preokret. Njegova se ocjena preokrenula, ali je podrška poretku ostala. I to što god da se događalo – nacizam za njega nije mogao biti pogrešan jer se doimao ili kao dobar ili kao nužan uzmah lošeg sve do otkupiteljskoga, apokaliptičnog preokreta. Iza promjenjivih ocjena stajala je temeljna konstanta, a to je bio Heideggerov nacionalnjenmački nacionalizam. Unatoč svoj konkretnoj kritici, Heidegger nikada nije sumnjao u to da je Njemačka, u izravnoj tradiciji starih Grka, jedina nacija u kojoj se može dogoditi promjena prema pozitivnom te da je nacionalsocijalizam nužan korak na tom putu.

Tijekom svjetskog rata, kada je polarizirajući nacionalsocijalistički svjetonazor dodatno dobio na uvjerenosti, Heidegger je sve više donosio paušalne sudove o karakteru narodâ. Unatoč svoj suzdržanosti prema biološki utemeljenom rasizmu, vjera u formativnu moć različitih kultura dovela ga je do grubih prosudbi u razvidnim paralelama s *völkisch*-nacionalsocijalističkom terminologijom. Kao da je to nešto samo po sebi razumljivo, govorio je o „međunarodnom židovstvu“ ili „svjetskom židovstvu“. Prema njegovu mišljenju, sva je židovska misao bila određena „praznom racionalnošću i proračunatošću“. ⁵² Navodno nepovezano „svjetsko židovstvo“ vodi „raskorjenjenju svakog bića iz bitka“ ⁵³ na globalnoj razini. Krivicu za sukob i razaranje nije vidio u nacističkom poretku, nego u kukavičkim židovskim zaplotnjacima, posebno onima koji su bili prisiljeni u emigraciju: „Svjetsko je židovstvo, podbodeno emigrantima koji su pušteni iz Njemačke, posvuda neuhvatljivo pa u svakom prikazu moći nigdje ne mora sudjelovati u ratnim djelovanjima, pri čemu nama samo preostaje žrtvovati najbolju krv najboljih u vlastitome narodu.“ ⁵⁴

Heideggerov je antisemitizam šokantan, ali njegove prosudbe o Sovjetskom Savezu i anglosaksonskom svijetu jedva da su manje ekstremne. ⁵⁵ Zapad je za njega bio još opasniji od omraženog boljševizma, budući da je njegova „širina i bezobzirnost u gušenju svakog stvaralačkog povijesnog bitka“ bila gora od sovjetske politike nasilja. ⁵⁶ „Buržoasko-kršćanski oblik engleskog ‘boljševizma’ je najopasniji. Bez nje-

⁵² Heidegger, *Überlegungen VII-XI* (Cjelovito izdanje 95), str. 133, 143, 46.

⁵³ *Ibid.*, str. 243.

⁵⁴ *Ibid.*, str. 262.

⁵⁵ Općenito Riccardo Bavaj i Martina Steber (ur.), *Germany and 'The West'. The History of a Modern Concept*, New York 2015.

⁵⁶ Heidegger, *Überlegungen VII-XI* (Cjelovito izdanje 95), str. 114.

monstruma koji je izmakao kontroli svoga stvoritelja i postao opasnost sebi i njemu. On prikriva da su doista na djelu konkretne društvene snage: takozvani militarističko-industrijski kompleks, čime je obuhvaćena jedna frakcija velikog kapitala koja potiče naoružavanje. Na kraju su ipak uvijek ljudi ti koji okreću prekidač. Atomske bombe koje su stanovnike Hirošime i Nagasakija pretvorile u prah bacili su vojni piloti američkih zračnih snaga – na zapovijed predsjednika H. S. Trumana, a on čak nije bio Židov.

Zaključak

Heidegger u svojem mišljenju čovjeku nikada nije htio dati primjerenom mjesto. Naprotiv. U istom koraku s fašističkim duhom vremena proklamirao je njegovu ništavnost do nevjerojatne mjere. Nije ga rehabilitirao ni nakon njemačke katastrofe, ali je barem na kraju bio spreman, kao pastiru bitka, zajamčiti mu neku donekle sigurnu egzistenciju. Temelje te ništavnosti postavio je u *Bitku i vremenu* tako da je čovjeka sveo na njegovu puku egzistenciju. Ako se traži odgovor na pitanje zašto Heidegger tako prezire čovjeka dolazi se, bez namjere, do njegove biografije i, konačno, do njegove psihologije. Po njegovim osobnim svjedočanstvima, on doživljava svoje djelovanje ne kao nešto svoje vlastito, nego kao tuđe djelovanje izvana. Nije on zaslužan što je njegovo mišljenje tako bitno, već je to zasluga duboke zimske noći i snježnih oluja koje njegove misli čine tako bitnima. Ne pronalazimo mi istinu, istina pronalazi nas. Nemamo mi misli, nego misli dolaze k nama. Kao što lončar ne proizvodi lonac, tako i Heidegger ne zapisuje svoje misli, nego one zahtijevaju od njega da ih zapiše. Njegovo Ja ovdje doista nije na djelu. Zamjenom uzroka i posljedice bavi se i kod sebe samoga. Kasnije je bitak osobno onaj koji mu šapće u uho svoju istinu. Ako se on sam ne može spoznati kao stvaralac svojih vlastitih misli, kako onda to može odobriti drugima? On s ljudima ne postupa lošije nego sa samim sobom.

Nesposobnost zamjećivanja drugih ljudi kao samostalnih osoba koje razvijaju vlastite ideje i inicijative, koje postoje neovisno o meni i imaju svoje značenje, središnja je karakteristika nacističke osobe. Heideggerovo mišljenje bitka je racionaliziranje i intelektualiziranje ove nesposobnosti. On nikada nije pojmiio ontologijsku razliku između

ljudi i lonaca. Ako su i jedni i drugi bez razlike samo „tu“, onda je jedina alternativa da više nisu „tu“. Stoga se do apsurdna uzdiže Heideggerovo zanimanje za smrt u pokušajima da se sve odlučujuće veže na smrt. Mišljenje bitka uvijek može klicati, radujte se: vinogradarski puž postoji, stog sijena postoji, izvor Dunava postoji, badensko vino postoji. Doista veliko postignuće Heideggera sastoji se u tome da je mnoge ljude uspio uvjeriti da tako nešto prije njega tisućama godina nitko nije uspio otkriti.

Kod njega uvijek izlazi na vidjelo nekakav strah od mogućih posljedica ljudskog djelovanja koje se njemu pričinjavaju kao stalna opasnost. On sam izbjegava djelovanje. U privatnom životu to prepusta svojoj odrješitoj supruzi, a djelovanje onih drugih podnosi samo na sigurnoj udaljenosti, kad sa svoje brdske kolibe gleda dolje na dnevne poslove seljaka. Teorijski on dobrohotno promatra predindustrijske obrte, kao što mu je to bilo dobro poznato iz očinske bačvarske radionice. Čim se pojavi previše tehnike, njemu postaje nelagodno. Uza sve naklapanje o odlučnosti, *Bitak i vrijeme* je jedan neizgovoreni poziv na izbjegavanje djelovanja. Postoji samo „istrčavanje u smrt“, ali to je samo puka prividna aktivnost. Taj se poziv kasnije uzdiže do zahtjeva za apsolutnom poslušnošću, prvo prema vođi, a kasnije pozivu bitka. Bitak Heideggera oslobađa ovog straha time što čovjeku ionako oduzima sve mogućnosti djelovanja. Onda doista ostaje samo ono: „Samo nas Bog može spasiti.“ Heidegger je na kraju ipak ostao nekako katolik koji je jednom to već bio: tko ništa ne čini, ne može ni griješiti. Jedini put kada je doista imao veće mogućnosti djelovanja – iako ne onako velike, kao što je mislio – kao rektor Sveučilišta u Freiburgu, uopće nije djelovao, nego je samo nagovijestio Vođino evanđelje, kao da je bio ministar propagande.

Naknadna metodologijska primjedba

U pravilu se doprinos nekog filozofa može razmatrati, a da se ne razmišlja o njegovoj biografiji ili psihičkom stanju. Koliko znam, ne postoji ni jedan drugi filozof kod kojega psihičko stanje do te mjere suodređuje njegovo djelo da ga se zapravo ne može previdjeti. I za Wittgensteina je poznato koliko je krhko bilo njegovo duševno stanje, ali nitko zbog toga ne umanjuje njegovo filozofijsko djelo. Bliskost genija i ludila već je dugo uobičajena pojava, postoji kanonska lista poznatih osoba kao što su Hölderlin ili Nietzsche, i nitko ih ne želi po-

niziti kada ukazuje na njihovu psihičku bolest. Kod Heideggera je to, štoviše, bilo drukčije. Njegovo je psihičko stanje tretirano kao tabu, a kad bi se to prekršilo, stizao je prigovor da ga se patologizira. I kritički interpretatori Heideggera dugo su se čuvali takvih prigovora. Navedimo dva primjera: „Osudimo se neposredno reći: Bytak je uzdrhtaj bogovanja (predzvuka odluke bogova o njihovu bogu)“,⁸² i „Tada taj uzdrhtaj jača u moć opuštene blagosti jedne prisnosti onog bogovanja boga bogova [...]“.⁸³ Kako se mogu razumjeti navedene rečenice? Ovdje se manifestira visokopatološki poremećaj mišljenja: mišljenje gubi svoj logički sklop, postaje disocijativno, slijede aliteracije, a primijenjeni pojmovi ne navode nikakvo stanje stvari koje se može spoznati. Onaj koji je radio u nekoj psihijatrijskoj klinici (kao autor ovog priloga) lako može uočiti takve fenomene. Ne treba se suzdržavati od toga, da se ono što je psiholog spoznao kao disfunkcionalno, također kao i filozof, uzme u obzir pri prosuđivanju. Od Jaspersa nadalje, uvijek je bilo mislilaca koji su u objema disciplinama kod kuće.

I bez ove pozadine kritičari se pitaju sljedeće: kako se može dogoditi da se jedan autor koji je ipak napisao tako uzbudljivu knjigu kao *Bitak i vrijeme*, a koja je potaknula toliko uzbuđenja, očito kao u deliriju opija svojim vlastitim riječima? Ta Heideggerova osebnost da nekontrolirano brblja u nepokolebljivoj vjeri da je u posjedu više mudrosti, često se zaobilazi pristojnom šutnjom. Smatram kako mu se time ne čini nikakva usluga. Ponekad se na vrijedan dio njegovog djela stavlja sjena. Ako se želi biti pravedan prema njemu, čini mi se da je neizbježan pogled na njegovu ličnost. Tu se sada javlja prigovor da su dijagnoze na daljinu, pri kojima se pacijenta nema izravno pred sobom, neozbiljne. Taj prigovor je neosnovan, jer se unutarnji psihički procesi izražavaju u ponašanju koje se može promatrati i pismeno dokumentirati. Činjenica da se Heidegger nikada nije bio u stanju pokajati zbog svoga oduševljenja nacionalsocijalizmom i preuzeti odgovornost za svoje pogreške svakako govori nešto o njegovoj ličnosti: nesposobnost prihvaćanja krivnje nigdje nije znak zrelosti. Isto tako nisu potrebna nikakva psihologijska stručna znanja kako bi se utvrdilo da njegove mizantropske izjave počivaju na jednom upravo zastrašujućem manjku suosjećajnosti. Njegova nesposobnost da druge ljude zamjećuje kao samostalne i od njega neovisne osobe – glavna

82 Heidegger, *Prilozi filozofiji (Iz događaja)*, str. 202.

83 *Ibid.*, str. 20.

karakteristika narcisoidnih osoba – pokazuje se u dopisivanju sa suprugom Elfride i, posebno oštro, s H. Arendt: „Tvoja aktivna ljubav prema mojem radu“, kliče on, ali o njegovoj aktivnoj ljubavi prema njezinom djelu ne čitamo ništa.

Heidegger često postaje lak plijen svojih nekontroliranih resantimana, svojih primitivnih predrasuda, svojega egocentričnog odnosa prema stvarnosti i vlastitog samoprecjenjivanja. *Crne bilježnice* su toga pune. Stoga je lako Heideggera dovesti *ad absurdum*, jer on uvijek nanovo nastupa sa zahtjevom da bude veliki mudrac i daje apsurdne, besmislene, stvarnosti strane, ponižavajuće i optužujuće izjave koje zastrašuju svojom agresivnošću i prezirom. Ili se pak sam diskvalificira jednom neshvatljivom ignorancijom. Heideggerove rečenice, kao citirana, da uopće nije nikakva nesreća kad bi čovječanstvo odletjelo u zrak, nego da je to nužno čišćenje bitka od njegova najvećeg onečišćenja, ostavljaju nam samo jedan nesretni izbor, ili se tu rečenicu razumije kao izraz nekog poremećaja ličnosti, pa se Heideggeru stoga pripisuje smanjena uračunljivost. Ili se ta rečenica shvaća ozbiljno, pa je onda Heidegger svinja hladnih osjećaja, i bez odgovornosti. Ja sam se odlučio protiv svinje. Heidegger nije sposoban preuzeti odgovornost za ono što je mislio ili učinio. Zato tu i slične rečenice ne procjenjujem kao odgovorne i time kritici pristupačne filozofijske iskaze, već kao materijal za analizu fašističkih mentaliteta i njihovih psihologijskih pretpostavki. U oba slučaja, Heidegger u politologijskom smislu tog pojma ostaje fašist.

TREĆE POGLAVLJE

OD METAFIZIKE K METAPOLITICI

8. Nationalsocijalizam i filozofija

Za kraj, što je ostalo od filozofije u ovom metapolitičkom projektu? Prije deset godina govorio sam o „Uvođenju nacionalsocijalizma u filozofiju“. Pozvao sam se na Heideggerovu izjavu koju je prenio Max Müller, „i u logiku se može dovesti lik vođe“.⁷⁸ Time nisam želio reći da je Heidegger razvio naci-filozofiju. Štoviše, smatram da se radikalni rasistički i genocidni pokret ne može nazvati filozofijom. Bilo mi je važno da se Heideggera čita s većom kritičkom distancom i da se njegovoj upotrebi riječi „bitak“, „istina“, „bit“ ne pridaje prebrzo filozofski pojmovni sadržaj. Od tada su poznati i drugi tekstovi koji pokazuju da su moje opomene dobro utemeljene, poput prepiske s Kurtom Bauchom, u kojoj priznaje da je razliku između bitka i bića često koristio kao „formulu“ i „pseudonim“.⁷⁹ Očito je Heidegger koristio filozofski jezik i autoritet filozofije kao akademske discipline za širenje i legitimiranje metapolitičkog programa u smislu nacionalsocijalizma koji želi uništiti svaku filozofiju. To postaje jasno kada 1934. godine, u jednom od ulomaka iz *Überlegungen III*, predlaže sljedeću alternativu:

U kojoj mjeri nacionalsocijalizam nikada ne može biti princip filozofije, već uvijek mora biti stavljen pod filozofiju kao princip.

U kojoj mjeri, naprotiv, nacionalsocijalizam može zauzeti određene pozicije i tako pridonijeti novom utemeljenju pozicije bitka (Sein)!

Ali samo pod pretpostavkom da samog sebe prepoznaje u svojim granicama – tj. da shvaća da je samo onda istinit, ako je u stanju objaviti i pripremiti izvornu istinu.⁸⁰

Prema prvoj perspektivi, filozofija (ali koja?) je temeljna, a nacionalsocijalizam joj je i dalje podređen – na način koji treba razjasniti. Ali druga perspektiva, koju Heidegger očito preferira, pokazuje da je proslavljeni nacionalsocijalizam, pod određenim uvjetima, obdaren sposobnošću da „pomogne stvoriti novi osnovni stav o bitku“ uspije li „osloboditi i pripremiti izvornu istinu“. Ovdje se može razumjeti kako „bitak“ i „istina“, utemeljeni na nacionalsocijalizmu, koji je zarobljen u svojoj

⁷⁸ Max Müller, u: Bernd Martin, Gottfried Schramm (ur.), *Martin Heidegger. Ein Philosoph und die Politik*, Freiburg 2001, str. 106.

⁷⁹ Usp. Martin Heidegger/Kurt Bauch, *Briefwechsel 1932–1975*, ur. A. Heidegger, Freiburg, München 2010.

⁸⁰ Heidegger, *Überlegungen II–VI* (Cjelovito izdanje 94), str. 190.

„istini“, za Heideggera dobivaju novi smisao. To potvrđuje moju hipotezu formuliranu 2005. godine: Na temelju diskriminatorne i destruktivne dinamike nacionalsocijalističkog pokreta, kao i njegovog metapolitičkog projekta, koji je kod Heideggera u početku bio prilično eliptičan i skriven, a onda sve eksplicitniji u razdoblju od 1933. do 1935., ključni pojmovi filozofije dobivaju sasvim novi smisao. Taj smisao definitivno se može opisati kao nacionalsocijalistički. Užasno iskrivljenje jezika čija je kritika dužnost filozofa.

O autorima

Charles Bambach profesor je filozofije na Sveučilištu Texas. U svojim je radovima posebno usmjeren na djelovanje njemačkih filozofa s kraja 19. stoljeća.

Emmanuel Faye filozof je i povjesničar francuske filozofije. Stručnjak je za renesansu i Descartesa te je objavio nekoliko kritičkih studija o Heideggeru.

Anton M. Fischer je švicarski psihoanalitičar i terapeut. Napisao je nekoliko radova na temu Karla Marxa, Heideggera i Freuda.

Hassan Givsan je profesor emeritus filozofije na Tehničkom sveučilištu u Darmstadtu. Polja interesa su mu Heidegger, njegovi radovi i ontološki pristup Heideggerovu razmišljanju.

Goran Gretić profesor je filozofije u mirovini, doktorirao je 1975. godine na Sveučilištu u Kölnu. Od 1976. do 1998. radio je u Institutu za filozofiju, a od 1998. predavao na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu te na sveučilištima u Njemačkoj, Austriji, Švicarskoj, Poljskoj i SAD-u. Objavio je pet knjiga i više od pedeset znanstvenih radova.

Marion Heinz profesorica je teorijske filozofije na Sveučilištu Siegen. Napisala je brojne radove i knjige na temu Heideggera i *Crnih bilježnica*.

Daniel Meyer je profesor na Sveučilištu Paris-Est Creteil Val de Marne. U svojim radovima bavi se uglavnom njemačkom povijesti kulture i ideja.

Tom Rockmore je profesor emeritus na Sveučilištu Duquesne i redoviti profesor u trajnom zvanju na Sveučilištu u Pekingu. Posebno se zanima za povijest filozofije i snažno brani konstruktivistički pogled na epistemologiju. Posebno ga zanimaju radovi Kanta, Fichtea, Hegela, Marxa, Lukácsa i Heideggera.

Thomas Rohkrämer je njemački povjesničar. Profesor je moderne europske povijesti na Sveučilištu Lancaster, Ujedinjeno Kraljevstvo. Područje njegova zanimanja je nacionalsocijalizam i Heidegger.

Dieter Thomä profesor je filozofije na Sveučilištu Sankt Gallen i bavi se kritičkom analizom djela Martina Heideggera.